

HAL
open science

Arestakes Simavoryan, Vahram Hovyan

► **To cite this version:**

Arestakes Simavoryan, Vahram Hovyan.
Globus: National Security, 2011, 17 (1), pp.23-29. hal-03286345

. Globus: National Security

HAL Id: hal-03286345

<https://hal.science/hal-03286345>

Submitted on 14 Jul 2021

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴՈՒԹՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ¹

Արեստակես Միմալոբյան՝ Վահրամ Հովյան՝

Կրոնական անհանդուրժողականությունն անգամ արդի հասարակություններում է եղել եղբայրասպան պատերազմների ու աղետների պատճառ: Այլոց կրոնի և կրոնական արժեքների նկատմամբ մերժողականությունն ու անհանդուրժողականությունը հանգեցրել են արյունալի պատերազմների, պետությունների ու ազգերի պառակտման:

Կրոնական անհանդուրժողականությունը լուրջ ռեսուրս է նաև հակառակորդ պետությունների ձեռքում՝ այդ երկրներն ու հասարակությունները պառակտելու տեսանկյունից: Այդ նկատառումներով են իրականացվել և իրականացվում զանազան միսիոներական առաքելությունները, որոնք, բացի կրոնականից (սեփական կրոնի և արժեքների քարոզչություն և տարածում), հետապնդում են նաև քողարկված քաղաքական նպատակներ: Որպես օրինակ կարող ենք բերել Մերձավոր Արևելքում (Իրան, Թուրքիա և այլն) ներկայումս լինող թափով ծավալվող բողոքական միսիոներությունը: Խոսելով Իրանում ծավալվող արևմտյան միսիոներական գործունեություն մասին՝ Ս.Կրիվոշենը նշում է. «...ցանցային պատերազմում կարևոր գործոններից մեկը, որի միջոցով ակնհայտ կամ միջնորդավորված կարելի է ազդել ցանկացած երկրում սոցիալական և քաղաքական իրավիճակի վրա, կրոնական գործոնն է, և վատն է այն ստրատեգիան, ով չի խաղարկում կրոնական խաղաթուղթը»²: Հասարակությունները «ներսից պայթեցնելուն» են ուղղված նաև արտաքին աշխարհից զանազան աղանդավորական շարժումների ներմուծումը և տարածումն արդի հասարակություններում, որից զերծ չեն մնացել նաև հետխորհրդային երկրները, այդ թվում՝ Հայաստանը:

¹ Զեկուցում՝ կարդացված «Համատեղ պատմության ոչհավասարաշիջ ընթերցումը բարիդրացիության հիմքն է» միջազգային գիտաժողովում, Մոսկվա, 22.10.2010.

² «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի ավագ փորձագետ:

³ «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի փորձագետ:

⁴ *Кривошеев С.*, Ползучая евангелизация Ирана, <http://evrazia.org/article/1101>

Այս ամենը ենթադրում է, որ կրոնական հանդուրժողականության խնդիրը կարևոր նշանակություն ունի մերօրյա հասարակությունների անվտանգության ապահովման համար: Կրոնական հանդուրժողականությունն է հիմք հանդիսանում հասարակությունների ներքին կայունությունն ու ինտեգրումն ապահովելու, ցնցումներից զերծ պահելու, ազգերի ու պետությունների պառակտումը կանխելու և, վերջապես, արտաքին կրոնական ներգործության (միսիոներություն, աղանդավորական շարժումների ներմուծում և տարածում) քաղաքական նպատակները չեզոքացնելու համար: Կրոնական հանդուրժողականության բացակայության պայմաններում է, որ հասարակության կրոնադավանանքային բազմազանությունը խայծ է հանդիսանում նրանց ներսից պառակտելու և ջլատելու, արյունալի պատերազմների սանձազերծման համար:

Կրոնական հանդուրժողականության էությունը

Կրոնական հանդուրժողականությունը, պարզ մատուցմամբ, «...մեկ կրոնադավանանքային ընդհանրության հետևորդների կողմից հանդուրժողական վերաբերմունքն է այլ կրոնադավանանքային ընդհանրությունների հետևորդների նկատմամբ: Յուրաքանչյուրը հետևում է իր կրոնական համոզմունքներին և ճանաչում է այլոց նույնատիպ իրավունքը»³: Այնուամենայնիվ, կրոնական հանդուրժողականությունը մեկնաբանվում է որպես բազմասպեկտ և բազմաբովանդակ երևույթ: Չխորանալով տարբեր մեկնաբանությունների և ընկալումների մեջ՝ նշենք, որ դրանք կարելի է բաժանել երկու հիմնական մասի՝ դրական և բացասական:

- *Դրական* ընկալմամբ կրոնական հանդուրժողականությունը ենթադրում է այլոց կրոնադավանաբանական արժեքների ու գաղափարների ճանաչում, ընդունում և հարգանք դրանց նկատմամբ:
- *Բացասական* ընկալմամբ կրոնական հանդուրժողականությունը ենթադրում է անտարբերություն այլոց կրոնադավանաբանական հայացքների ու արժեհամակարգի նկատմամբ, ինչի արդյունքում ապահովվում է կրոնական հողի վրա թշնամանքի ու բախումների բացակայությունը:

Երկու դեպքում էլ, անկախ նրանից՝ կրոնական հանդուրժողականությունը հիմնված է այլոց նկատմամբ հարգանքի, թե անտարբերության վրա, այն ապահովում է հասարակական կայունությունը և տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի համակեցությունը: Այնուամենայնիվ, կրոնական հանդուրժողականության երկու տեսակներից նախընտրելի է առաջինը՝ այլոց կրոնա-

³ *Абуов А.П., Межконфессиональный диалог как основа социального согласия,*
<http://www.embkaztm.org/article/142>

դավանաբանական արժեքների ընկալումը և հարգանքը դրանց նկատմամբ, քանի որ անտարբերությունը վաղ թե ուշ կրկին կարող է հանգեցնել անհանդուրժողականության: Պատահական չէ, որ Գ.Շլիմովան, խոսելով Ղազախստանում՝ էթնիկ և կրոնական բազմազանությամբ աչքի ընկնող երկրում հասարակական համերաշխության ապահովման մասին, կարևորում է լուսավորչական աշխատանքի դերը, որը պետք է նպատակաուղղված լինի տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի փոխադարձ ճանաչողության մակարդակի բարձրացմանը⁴: Իսկապես, հաճախ անհանդուրժողականության պատճառ է դառնում չիմացությունը: Ծանոթ չլինելով այլոց արժեքներին ու գաղափարներին՝ անձը կարող է քամահրանքով վերաբերվել դրանց, ինչը կարող է հանգեցնել անտարբերության: Մինչդեռ այլոց արժեքներին ու հայացքներին ծանոթ լինելը զգալի դրական տրամադրվածություն է ստեղծում դրանց նկատմամբ:

Կրոնական հանդուրժողականության դրսևորումները

Կրոնական հանդուրժողականությունը մի քանի մակարդակ ունի՝ կապված այն օբյեկտի (մարդկային ընդհանրության) հետ, որի նկատմամբ դրսևորվում է այն: Ըստ այդմ՝ կրոնական հանդուրժողականությունը լինում է.

1. հանդուրժողականություն այլակրոնների նկատմամբ (քրիստոնյա-մուսուլման, մուսուլման-բուդդայական, քրիստոնյա-բուդդայական և այլն),
2. հանդուրժողականություն այլադավանների նկատմամբ (կաթոլիկ-բողոքական, բողոքական-ուղղափառ և այլն՝ քրիստոնեության մեջ, սուննի-շիա՝ իսլամի մեջ և այլն),
3. հանդուրժողականություն աղանդավորական շարժումների նկատմամբ (ինչպես նաև աղանդավորական շարժումների հանդուրժողականություն միմյանց նկատմամբ),
4. հանդուրժողականություն Աստծուն հավատացողների և չհավատացողների միջև (հավատացյալ-աթեիստ):

Հանդուրժողականության ապահովման մեխանիզմները

Պայմանավորված կրոնական հանդուրժողականության ընկալման դրական և բացասական մոտեցումներով՝ հանդուրժողականության ապահովման մեխանիզմները նույնպես կարելի է բաժանել երկու խմբի.

- բացասական մեխանիզմներ, որոնք ենթադրում են անտարբերություն այլոց կրոնադավանանքային գաղափարների և արժեհամակարգի նկատմամբ,

⁴ *Г.Е.Шлымова*, Религиозная толерантность как фактор интеграции современного общества, <http://www.embkaztm.org/article/140>

- դրական մեխանիզմներ, որոնք ենթադրում են այլոց կրոնադավանանքային գաղափարների ու արժեհամակարգի ճանաչում, ընդունում և հարգանք դրանց նկատմամբ:

Բացասական մեխանիզմներից առանձնացվում են հիմնականում երկուսը՝ *աթեիզմը* և *աշխարհիկությունը*:

1. *Աթեիզմը*, թեև ենթադրում է անհանդուրժողականություն բոլոր կրոնական ուղղությունների ու դավանանքների նկատմամբ⁵, սակայն միաժամանակ ենթադրում է տարբեր կրոնների ու դավանանքների պատկանող խմբերի ու անձանց միջև փոխադարձ հանդուրժողականություն, ինչը հիմնված է ընդհանրապես կրոնի մերժման սկզբունքի վրա: 2001թ. Ռուսաստանում իրականացված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ, թեև փոքր առավելությամբ, այնուամենայնիվ, Աստծուն չհավատացողներն ավելի հանդուրժողական են տրամադրված այլադավանների հանդեպ և շփումների առումով ավելի բաց են նրանց նկատմամբ, քան հավատացողները⁶:

Աթեիզմի պայմաններում կրոնական հանդուրժողականության վերելքը երևում է նաև հայ իրականության օրինակով: Մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը հսկայական հոգեբանական անջրպետ կար Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդների և հայ կաթոլիկների միջև: Նրանք մեկուսացած էին միմյանցից, և շփումները խիստ սահմանափակ էին: Տիրում էր փոխադարձ անհանդուրժողականության մթնոլորտ: Խորհրդային տարիներին, սակայն, այդ հոգեբանական անջրպետը գրեթե լիովին վերացավ, և հայ առաքելականի ու հայ կաթոլիկի միջև հաստատվեցին նորմալ՝ դավանանքային տարբերություններով չկաշկանդված հարաբերություններ: Այս գործում, թերևս, էական էր խորհրդային շրջանում պետական մակարդակով իրականացվող աթեիզմի քաղաքականության դերը, որը ջնջեց հոգեբանական անջրպետը Հայության դավանանքային այդ երկու շերտերի միջև:

Այսպիսով, բոլոր բացասական գծերով հանդերձ՝ խորհրդային շրջանում տիրող աթեիզմի մթնոլորտն ունեցավ այդ դրական նշանակությունը Հայության ազգային համախմբման տեսանկյունից՝ ջնջելով հոգեբանական անջրպետը հայ առաքելականների և հայ կաթոլիկների փոխադարձ ընկալումներում: Չի բացառվում, որ առհասարակ խորհրդային ժամանակաշրջանում պետական մակարդակով որդեգրված աթեիզմի քաղաքականությունն ուներ հստակ քաղաքական նպատակ: Այն միտված էր ջնջելու կրոնադավանանքային

⁵ Այս առումով ծանր է իրավիճակը հատկապես պետական մակարդակով վարվող աթեիզմի քաղաքականության պարագայում: Լավագույն օրինակը ԽՍՀՄ-ն էր:

⁶ Տե՛ս *Мчедлов А.П., Религиозная толерантность*, http://www.nravstvennost.info/library/news_detail.php?ID=2070

տարբերություններով պայմանավորված հոգեբանական անջրպետը խորհրդային հետերոզեն (բազմեթնիկ, բազմակրոն, բազմամշակույթ) հասարակության տարբեր կրոնադավանանքային շերտերի միջև:

2. *Աշխարհիկության*՝ որպես կրոնական հանդուրժողականության մակարդակի բարձրացմանը նպաստող գործոնի դերն ակնհայտ արտահայտություն է ստանում ժամանակակից արևմտյան հասարակություններում: Դրանցում անհամեմատ քիչ են կրոնական տարբերությունների հողի վրա տեղի ունեցող բախումներն ու թշնամանքը: Դա ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է ոչ միայն ժողովրդավարական մշակույթով, այլև աշխարհիկության մթնոլորտով, որը երկրորդական պլան է մղել կրոնադավանաբանական խնդիրները՝ առաջնային նշանակություն տալով աշխարհիկ կարգի հարաբերություններին ու գործունեության ոլորտներին: Այդ համատեքստում էլ տարբեր կրոնադավանաբանական հայացքներ ունեցող ու արժեքներ դավանող մարդկանց միջև ջնջվել են երբեմնի հոգեբանական անջրպետները: Պետության հստակ տարանջատումը եկեղեցուց, փոխադարձաբար միմյանց գործերին չմիջամտելը, քաղաքացիական հասարակության կայացումը, ընդհանուր խնդիրների լուծմանը նպատակաուղղված միասնական ջանքերն աշխարհիկ հասարակություններում երկրորդական պլան են մղել անհատների և մարդկանց խմբերի միջև կրոնադավանանքային տարբերությունները:

Դրական մեխանիզմները նպատակաուղղված են հասարակությունների ներսում կրոնական հանդուրժողականության սերմանմանն ու ապահովմանը՝ կրոնադավանանքային տարբեր խմբերի միջև փոխադարձ ճանաչման, միմյանց արժեհամակարգի ընկալման և հարգանքի միջոցով: Այդ համատեքստում կարևոր նշանակություն ունի հասարակական գիտակցություն և մշակույթ ձևավորող կառույցների (դպրոց, ՋԼՄ և այլն) կողմից տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի միջև ընդհանրությունների շեշտադրումը՝ չնայած կրոնադավանանքային տարբերություններին, ինչը հիմք է հանդիսանում ոչ միայն կրոնական հանդուրժողականության, այլև հասարակական համերաշխության և համախմբման համար: Ընդհանրությունների ընդգծումը կարող է տեղի ունենալ կրոնական, ազգային և պետական-քաղաքացիական հարթությունների վրա:

1. *Կրոնական* հարթության վրա ընդհանրությունների շեշտադրումը ենթադրում է մի քանի տեսանկյուն: Կարևոր է ընդգծել, որ՝

- բոլոր կրոններն էլ (քրիստոնեություն, իսլամ, բուդդայականություն և այլն) ունեն գաղափարական-արժեհամակարգային ընդհանրություններ: Ինչ վերաբերում է տարբերություններին, ապա դրանք լավ նախադրյալ են կրոնների փոխլրացման համար: Հետևաբար, կրոնների տարբերությունը լուրջ նախադրյալ է ստեղծում գաղափարա-արժեհամակարգային

իմաստով հասարակության տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի փոխլրացման և հարստացման համար: Ի վերջո, տարբերությունները պարտադիր կերպով չեն ենթադրում անհամատեղելիություն: Տարբերությունն ու անհամատեղելիությունը միանգամայն տարբեր երևույթներ ու հասկացություններ են: Իսկ տարբեր կրոններն ու դավանանքները լիովին կարող են համատեղելի լինել, խաղաղ ու արդյունավետ գոյակցել,

- կրոնական հանդուրժողականության գաղափարներ առկա են նաև հենց կրոնների ու դավանանքների վարդապետություններում կամ գաղափարախոսության մեջ: Թեև յուրաքանչյուր կրոն իրեն է վերապահում ճշմարտացիության մենաշնորհը, սակայն պարունակում է նաև այլոց հանդեպ հանդուրժողականության, այլոց գաղափարական և արժեքային համակարգի նկատմամբ հարգանքի տարրեր: Այս առումով, թեև «ցանկացած կրոնական ավանդույթ հավակնում է սեփական եզակիությանն ու գերազանցությանը (կամ ծայրահեղ դեպքում ենթադրում է դրանք)»⁷, սակայն «հանդուրժողականության ներուժ պարունակվում է մարդկության բոլոր նշանավոր կրոնական համակարգերում»⁸,
- միևնույն կրոնի շրջանակներում տարբեր դավանանքների միջև ընդհանրությունը հենց նույն կրոնի կամ հավատի մեջ է: Այս հարցում լավագույն օրինակը Սիրիայի հայ համայնքն է, որի դավանանքային երեք շերտերն էլ (հայ առաքելականներ, հայ կաթոլիկներ և հայ ավետարանականներ) սերտորեն ինտեգրված են միմյանց հետ և կազմում են մեկ միասնական կուռ ամբողջություն՝ սիրիահայ համայնքը: Կրոնական հանդուրժողականության վրա խարսխված ինտեգրումն ու համերաշխությունն այնքան են խորացել, որ, օրինակ, Սիրիայի հայ ավետարանական եկեղեցիներ այցելում են նաև առաքելական հայերը: Եվ, ըստ Սիրիայի հայ ավետարանական համայնքի հոգևոր առաջնորդների՝ գլխավորը քրիստոնեական հավատքն է, դավանանքը (դավանանքային տարբերությունները) երկրորդական նշանակություն ունեն: «Կարևորը հայ քրիստոնյա լինելն է: ...Վերջում, երբ Աստծու մոտ գնանք, չի հարցնելու՝ ավետարանական էս, թե՛ առաքելական», - նշում է Դամասկոսի Հայ Ավետարանական եկեղեցու հոգևոր հովիվ, պատվելի Տաթև Պասմաճյանը⁹:

⁷ *Джеймс Э. Вуд*, Право человека на свободу религий в международной перспективе // *Диа-Логос. Религия и общество*, М., Истина и жизнь, 1997, с. 12.

⁸ *Л.И. Сосковец*, Религиозная толерантность и свобода совести: история и теория вопроса // *Известия Томского политехнического университета*, 2004, т. 307, № 2, с. 177.

⁹ Հարցազրույց Հայ Ավետարանական եկեղեցու Դամասկոսի հովիվ, պատվելի Տաթև Պասմաճյանի հետ, *Արարքա Փաշայան*, Դամասկոսի հայ համայնքը. ներկան և հեռանկարը, «Նորավանք» ԳԿՀ տեղեկագիր, 2008թ., թիվ 23, էջ 33, 34:

2. *Ազգային* հարթության վրա տարբեր կրոնադավանանքային շերտերում ընդհանրությունների շեշտադրումն ուշադրությունը կենտրոնացնում է նրանց էթնիկ, այլ ոչ թե կրոնադավանանքային պատկանելության վրա: Այս դեպքում շեշտվում է, որ «...դավանությունների բազմատեսակությունը չի ոչնչացնում ազգային միությունը: Միությունը պետք է որոնել այդ մասերի ներդաշնակության մեջ, որի հիմնական մոտիվը պետք է լինի ազգայնությունն իր բարձր նշանակությամբ»¹⁰: Այս մոտեցմամբ ընդունվում է, որ միևնույն ազգի ներկայացուցիչները՝ քրիստոնյա թե մուսուլման, ուղղափառ, կաթոլիկ թե բողոքական, հավատացյալ թե աթեիստ, չեն դադարում միևնույն ժողովրդի գավակները լինել: Այսպիսով, ազգային ընդհանրության շեշտադրմամբ՝ տարբեր կրոնադավանանքային շերտերում ամրապնդվում է միևնույն էթնիկ ընդհանրությանը պատկանելու գիտակցությունը, որը լուրջ հիմք է կրոնական հանդուրժողականության և ազգային-հասարակական համախմբման ու համերաշխության համար:

3. *Պետական-քաղաքացիական* հարթության մեջ տարբեր կրոնադավանանքային խմբերում ընդհանրությունների շեշտադրումն առաջնային պլան է մղվում այն դեպքերում, երբ այդ խմբերը միաժամանակ պատկանում են նաև տարբեր ազգությունների: Այսինքն՝ այս դեպքում էթնիկ հարթության վրա ընդհանրությունների շեշտադրումը չի գործում: Դրա փոխարեն առաջնային պլան է մղվում միևնույն պետության քաղաքացիները լինելու և միևնույն հասարակության անդամները լինելու շեշտադրումը: Կրոնադավանանքային տարբեր խմբերում ներարկվում է միևնույն խնդիրների ու մարտահրավերների (սոցիալական, տնտեսական, բնապահպանական, քաղաքական և այլն) առաջ կանգնած լինելու, ընդհանուր շահեր ու պահանջմունքներ և, հետևաբար, ընդհանուր անելիք ունենալու գաղափարը, ինչը պակաս կարևոր նախադրյալ չէ հասարակական համերաշխության ապահովման և կրոնադավանանքային հիմքով հասարակական պառակտումների ու աղետների կանխարգելման համար:

¹⁰ *Րաֆֆի*, Ինչ կապ կա մեր և Տաճկաստանի հայերի մեջ, http://www.eanc.net/EANC/library/Fiction/Original/Raffi/Essays_9.htm?page=31&interface_language=en